

نظری بر رابطه تاریخی انقلاب اسلامی و مساجد

اولین خاستگاه بیدارگری

■ **شاهد توحیدی**

مسجد به عنوان اولین خاستگاه بیدار گری مردم در انقلاب اسلامی ایران همواره نقشی ماندگار داشته است. نقش و جایگاه آن در حیات سیاسی -اجتماعی و فرهنگی مسلمانان، سابقه‌ای به قدمت اسلام دارد. تأسیس مسجد با درخشش نور اسلام و پیام جهانی آن همراه بود که ورود به آن فرد را به اوج تعالی انسانی و رهایی از هر گونه بندگی در برابر بت‌ها و خدایان دروغین می‌گشاند.

با توجه به ماهیت سیاسی دین اسلام، مسجد به عنوان کانون و محور فعالیت‌های دینی، سیاسی و اجتماعی نقش مهمی در تاریخ پرفراز و نشیب اسلام داشته است. از صدر اسلام این مکان به عنوان نماد اسلامی مطرح شد و پیامبر با سوق دادن عمده فعالیت‌های عمومی و حکومتی به مساجد در واقع مسجد را کانون نظام سیاسی جهان اسلام قرار داد.

پیامبر(ص) برای اداره جامعه اسلامی همواره سعی خود را برای رتق و فتق امور معطوف ساختند و مسجد نه تنها مرکز برگزاری فرایض دینی بود، بلکه شکلی از عمارت حکومتی نیز به شمار می‌آمد. بسیاری از تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی و اجتماعی و حتی طرح بسیاری از عملیات‌های نظامی در مسجد صورت می‌گرفت. مسجد قبا - که در اولین سال هجرت پیامبر(ص) از مکه به مدینه احداث شد- در عین حال به محل عبادت و جایگاه اجرای آداب و سنن مذهبی بود، یک نهاد اجتماعی و نظامی نیز محسوب می‌شد و رفته‌رفته به یکی از مهم‌ترین مراکز تبدیل شد و نمادی از اسلام به شمار می‌رفت، به‌طوری‌که کانونی برای شناخت حکومت اسلامی نیز بود.

گونه‌شناسی مراکز فعال سیاسی، به‌خصوص در سلسط توده‌های مردمی مؤید نقش آفرینی تاریخی مساجد در تحولات اجتماعی و مبارزات سیاسی مردم ایران، به‌ویژه در سده اخیر است. با توجه به فعالیت‌های متنوعی که در مساجد انجام گرفته، آنها از جنبه‌های گوناگون قابل بررسی‌اند. فعالیت مساجد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بوده و در طول تاریخ همواره با توجه به منقضیات و شرایط سیاسی جامعه تغییر می‌یافته است. لذا در دوره‌های

یکی از این کارکردها نقش پررنگ‌تری در حوادث و وقایع اجتماعی ایفا کرده‌است.

با شروع نهضت اسلامی و انقلابی مردم ایران که با اعتراض امام خمینی به لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی شروع شد، مسئولان و گرداندگان اشوع نهضت در مساجد دست به برگزاری میتینگ زدند و پس از تبعید امام فعالیت سیاسی این مساجد به دلیل توجه و مراقبت‌های سنگین حکومت پهلوی متوقف شد و مبارزان فعالیت خود را در مراکز دیگر و بیشتر در خانه‌ها متمرکز کردند.

مساجد تأثیرگذار تهران در دهه ۱۳۴۰ مانند مساجد بازار در شکل دهی و شکل‌گیری اجتماعات، تبلیغات و اعلام مخالفت‌های سیاسی علیه حکومت نقش اساسی داشتند. در این دوره مساجد با محوریت نبره‌های انقلابی و با بیان اعتراضات مردمی، کارکرد اجتماعی و سیاسی مناسبی در دوره اول نهضت در جامعه داشتند.

جایگاه و کارکرد تبلیغی و اطلاع‌رسانی مساجد در دوره دوم نهضت اسلامی و انقلابی مردم ایران از نقش‌گفته‌هایی است که این مکان‌های مقدس به عهده داشتند. در این دوره که نبره‌های انقلابی از حق هر گونه فعالیت اجتماعی و سیاسی محروم بودند، مساجد مناسب‌ترین محل برای آگاهی دادن و اطلاع‌رسانی به مردم، همچنین ارزنده‌ترین پایگاه برای سازماندهی و هدایت گرایش انقلابی ملت ایران بود.

تأثیر کتابخانه‌های مساجد در امروز فرهنگی، تبلیغی و اطلاع‌رسانی قبل از انقلاب بسیار مهم است. این تأثیر در مساجد قبا، لر زاده، جاوید و الجواد ملموس است. همچنین از دیگر کارکردهای تبلیغی مساجد تکثیر و توزیع اعلامیه‌ها و نوارهای انقلابی در طول این دوره است. توزیع و تکثیر اعلامیه‌های امام خمینی در مساجد قبا، لر زاده و جاوید که نقش مهمی در پیروزی نهضت داشتند، در جمله این اقدامات بود.

بی‌گمان کارکرد مساجد در تبلیغ و اطلاع‌رسانی بوده است و در واقع مساجد در این دوره به عنوان پایگاه اطلاع‌رسانی عمل می‌کردند. از شاخص‌ترین فعالیت‌های تبلیغی مساجد - آنچه بیشترین تأثیر را در مسائل فرهنگی -اجتماعی در این دوره داشته است- سخنرانی و خطابه بوده است. افراد جامعه به‌خصوص مسجدی‌ها بیشترین آگاهی‌های اجتماعی مذهبی را از همین طریق دریافت می‌کردند. از این روی باید اذعان داشت که مساجد اساسی‌ترین پایگاه انقلاب در دوران فتنح‌گیری و اوج‌گیری آن بوده‌اند.

■ **احمد رضا صدری**

این دو‌مین **مقالی است که در باب کارکرد سیاسی «مسجد همت تجریش» در صفحه تاریخ «چوان» منتشر می‌شود.** در **مقال اول** به **نقش تاریخی این مسجد در مبارزات سال ۵۷** اشارت رفت و در **این مقال**، **چند و چون سیاسی شدن این مسجد به ویژه عالمانی که با حضور خود، این کانون را بدان سو سوق دادند، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. امید آنکه مقبول افتد.**

■ ■ ■

مسجد همت تجریش تهران، امام جماعت راتب (همیشگی) نداشت و گاهی، عالم غیر مغممی به نام شیخ ابوالقاسم ارشدی در آن اقامه نماز جماعت می‌کرد.^(۱) در اعیاد مذهبی جشن‌هایی در مسجد همت برپا می‌شد و به مرور فعالیت‌هایی در آن انجام می‌گرفت. این همه باعث شده بود که عده بیشتری از اهالی تجریش به مسجد همت روی آورند و در آن نماز بخوانند، به‌خصوص آنکه حاج میرزا آقا فرهمند، امام جماعت مسجد شده بود و در همانجا کلاس‌های قرائت قرآن خود را برپا می‌کرد.^(۲) با وجود این، مسئولان مسجد در پی پیش‌نمازی روحانی بودند و سسر انجام نیز بر اثر پیگیری‌های خود موفق شدند حجت‌الاسلام محمد محقق‌ی را راضی کنند تا امامت مسجد همت را به عهده گیرد. با این همه، چندی بعد حجت‌الاسلام محقق‌ی به امر آیت‌الله روح‌ریدی برای سر و سامان دادن به امور مذهبی مسلمانان اروپا (در سال ۱۳۲۹) عازم المان شد و در مسجد نوساز هامبورگ مستقر گردید.^(۳)

پس از عزیمت حجت‌الاسلام محقق‌ی به آلمان، مسئولان مسجد همت از حجت‌الاسلام والمسلمین شیخ محمود اردکانی خواستند تا در آن مسجد جماعت کند.^(۴) شیخ محمود اردکانی، داماد اول مرحوم آیت‌الله فاضل لنکرانی، پدر حضرت آیت‌الله‌الظمی فاضل لنکرانی^(۵) و از نزدیکان آیت‌الله روح‌ریدی بود و در قم زندگی می‌کرد. ولی به دلیل ابتلا به بیماری، پزشکان معالج وی توصیه کرده بودند به جایی خوش آب‌وهوا برود و در قم یا تهران نماند. شیخ محمود نیز تجریش را که در آن هنگام هنوز آب و هوای بسیار مطبوعی داشت، برگزید.

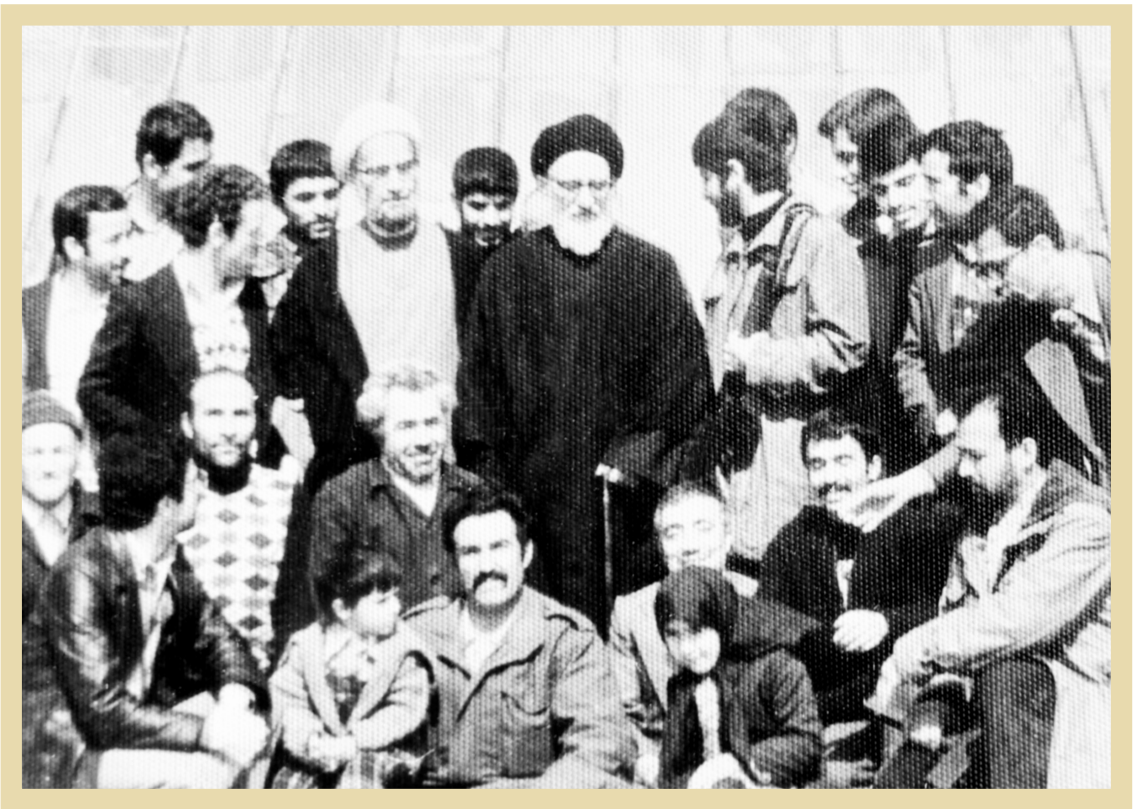
دسری نیابید که شیخ محمود پس از اقامت در تجریش و پذیرفتن امامت مسجد همت، به مسجد قاطمیه واقع در جنوب پل تجریش و نزدیک مدخل بازار رفت و در آن به اقامه جماعت پرداخت. مسجد قاطمیه در آغاز به مسجد حاج حبیب معروف بود و در زمان رضاشاه ویران شده بود و به صورت خرابه‌ای خودنمایی می‌کرد. شیخ محمود اردکانی که دیدن

اسناد چاپ‌شده مربوط به پرونده آیت‌الله طالقانی در ساواک نشان می‌دهد مراقبت از مساجد همت، به خصوص پس از آزادی طالقانی از زندان در مهرماه ۱۳۴۶ افزایش یافت و مقامات مسئول همواره تا استقرار رسمی شیخ مصطفی ملکی در مسجد همت در پی آگاهی از فعالیت مجدد وی در مسجد بوده‌اند

تاریخ

کفت‌و‌گو ۸۸۴۹۸۴۳۸

مسجد همت تجریش، «**آقا سیدمحمود طالقانی**» و «**آقا شیخ مصطفی ملکی**»

کانون انقلاب در شمال تهران

آن مسجد ویران را برنمی‌تافت، در پی احیای آن

برآمد و گام نخست را در بازسازی آنجا برداشت. از این رو دستور داد مسجد را به کلی خراب کردند و روی بی‌اولیاش، بنای جدیدی ساختند.^(۶)

■ **آیت‌الله سیدمحمود طالقانی در مسجد همت**

به این ترتیب مسجد همت به وضع پیشین خود بازگشت و بدون امام جماعت راتب به فعالیت‌های محدود خود ادامه داد. اما آنچه در آن سال‌ها چراغ مسجد را روشن نگه داشته و باعث شده بود همواره حدود ۶۰۵۰ نفر در مسجد گرد هم آیند، وجود آیت‌الله سیدمحمود طالقانی در مسجد همت و سخنرانی‌های ایشان در شب چهارشنبه بود. آیت‌الله طالقانی که در سال ۱۳۲۷ به مسجد هدایت واقع در چهارراه استانبول رفته و امام جماعت ثابت آن شده بود،^(۸) خانه‌ای در خیابان جعفرآباد تجریش داشت^(۹) و هر سه‌شنبه به آنجا می‌رفت و شب هنگام در مسجد همت نماز جماعت می‌خواند و تفسیر قرآن می‌گفت.

حضور هفته به هفته آیت‌الله طالقانی در مسجد همت سبب شده بود که همواره گروهی از جوانان و افرادی که در پی فهمیدن مفاهیم اسلامی بودند، در جلسات شب‌های چهارشنبه شرکت کنند^(۱۰) و بر رونق مسجد بیفزایند. حاج عباس بزرگ‌زاده که در اوایل دهه ۱۳۲۰ جوان مجردی بود و با خانواده‌اش در پامنار زندگی می‌کرد، به خاطر می‌آورد در غروب یک سه‌شنبه تابستانی به خانه خاله‌اش در تجریش رفت و هنگام آذان مغرب به پیشنهاد و همراهی شوهرخاله‌اش برای خواندن نماز و شنیدن سخنان آیت‌الله طالقانی رهسپار مسجد کوچک‌که (مسجد همت) شد.^(۱۱)

■ **حجت‌الاسلام حاج شیخ مصطفی ملکی در مسجد همت**

حجت‌الاسلام والمسلمین حاج شیخ مصطفی ملکی از فعالان مسجد همت که در سال ۱۳۲۲ به قم رفت و به لیاس و روحانیت درآمد و سال‌ها بعد امام جماعت مسجد همت شد، از اعضای ثابت جلسات شب‌های چهارشنبه طالقانی در مسجد همت بود. محمود کوهساری، دانش‌آموز دبیرستان در سال‌های پایانی دهه ۱۳۳۰ روزی از روزهای تابستان ۱۳۳۹ را به یاد می‌آورد که با مصطفی ملکی روبه‌رو شد او هدایت سخنرانی کند. معادخواه چون ابتدا به شیخ مصطفی ملکی قول داده بود، دعوت آیت‌الله طالقانی را نپذیرفت و از وی پوزش خواست. در این هنگام، طالقانی برای اینکه معادخواه هم به مسجد همت برسد و هم به مسجد هدایت، نماز ظهر و عصر خود را حدود یک ساعت به تأخیر انداخت و به این ترتیب معادخواه موفق شد در هر دو مسجد و هر کدام به

اسفند ۱۳۵۷. آیت‌الله طالقانی به اتفاق حجت‌الاسلام شیخ مصطفی ملکی در بازدید از حاج سعیدآباد

مدت ۴۰ دقیقه سخنرانی کند.^(۱۲)

■ **زمین چمن کاخ سعدآباد، محل برگزاری اولین احیای پس از پیروزی انقلاب**

شش ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل اهمیت حوادث سیاسی -اجتماعی آن روزها و لزوم ارتقای سطح آگاهی‌های سیاسی مردم، حجت‌الاسلام ملکی مجالس وعظ و خطابه شب‌های پایانی ماه رمضان ۱۳۵۸ مسجد همت را به زمین چمن کاخ سع‌آباد کشاند و مجالس سخنرانی را در آنجا برپا کرد. سخنران شب ۲۱ رمضان (شعب‌قدر) ۲۳ مرداد آیت‌الله طالقانی بود که به‌رغم بیماری و ناتوانی در حضور جمعیت بسیار زیادی در باره رویدادهای پس از پیروزی انقلاب سخن گفت و هشدار داد: «عده‌ای باجگیر می‌خواهند همه را به اسم اسلام به جان هم بیندازند» و به همگان توصیه کرد: «نگذارید این انقلاب عظیم و توحیدی به درگیری‌ها و جنگ‌های داخلی تبدیل شود.»^(۱۳)

سخنان آیت‌الله طالقانی در آن شب، خاطره خطابه‌های شورانگیز ایشان را در دل و دیده کسانی که سال‌ها پیش شنونده سخنان او در مسجد همت بودند، زنده کرد و دغدغه‌های همیشگی ایشان را در نخستین سال پیروزی انقلاب نمایان تر ساخت.

■ **ریشه‌های سیاست‌ورزی در مسجد همت تجریش**

از هنگامی که آیت‌الله طالقانی به فعالیت در مسجد همت پرداخت و جلسات شب‌های چهارشنبه را در آن برپا کرد، جوانان‌خواه گام‌هایی برای سیاسی شدن مسجد همت برداشته شد. طالقانی در اغلب سخنرانی‌های خود به اوضاع سیاسی ایران اشاره می‌کرد و آشکارا هیئت حاکمه ایران را «عمال استعمار»

دیدگاه

مرکزی نهضت آزادی زیر عنوان «ایران در آستانه یک انقلاب بزرگ» که در چهارم بهمن ماه دستگیر و بازداشت شد.^(۱۴) با وجود این، جلسات شب‌های چهارشنبه هیچ‌گاه تعطیل نشد و به «اهتمام طرفداران آیت‌الله طالقانی و دار و دسته مسجد همت»^(۱۵) به ویژه مصطفی ملکی همواره برپا بود و هم‌اکنون نیز برقرار است.^(۱۶)

■ **طالقانی و دغدغه برنامه‌های مسجد همت تجریش**

طالقانی، واعظ و منبری حرفه‌ای نبود و به ندرت و در جای دیگری به جز مسجد هدایت سخنرانی نمی‌کرد، اما گاهی به دعوت مصطفی ملکی به مسجد همت می‌رفت و برای مردم سخن می‌گفت. چنانکه به گزارش مأمور ساواک در شب ۱۲ دی ۱۳۴۱ «جلسل وعظی در مسجد همت تجریش به مناسبت شب تولد حضرت عباس (ع)» از طرف آقای مصطفی ملکی ترتیب داده شده بود که آیت‌الله سیدمحمود طالقانی به وعظ پرداخت.^(۱۷) طالقانی پس از آزادی از زندان در ۱۶ مهر ۱۳۴۶ هنوز در فکر مسجد همت و برنامه‌های تبلیغی آن بود. وقتی در ۲۴ آبان ۴۶ در خیابان جعفرآباد تجریش با یکی از مسئولان مسجد همت روبه‌رو شد، «اولین سؤالتش از وضع مسجد همت و… جلسات هفتگی آن بود که آیا همچنان برقرار است و چند نفر شرکت می‌کنند.»^(۱۸)

به هر ترتیب، آیت‌الله طالقانی تا هنگامی که مسجد همت دارای امام جماعت ثابت شد و سر و سامان گرفت، با برخی متصدیان مسجد و فعالان ملی -مذهبی تجریش مانند محمدباقر پویانفر، محمد محقق، ابوالقاسم عرفانی، رضا ملکی و حسن زمانی در ارتباط بود و کمابیش از اخبار مربوط به مسجد همت آگاه می‌شد.^(۱۹) پس از آن نیز آیت‌الله طالقانی مسجد همت را فراموش نکرد و به امام جماعت آن عنایت داشت. در رمضان ۱۳۹۲ق. / آبان ۱۳۵۱، امام جماعت مسجد همت، مرحوم حجت‌الاسلام والمسلمین ملکی که از سال ۱۳۴۷ امام جماعت راتب آن مسجد شده بود، از حجت‌الاسلام معادخواه درخواست کرد پس از اقامه نماز ظهر و عصر به منبر برود. اتفاقاً آیت‌الله طالقانی نیز از او خواست که همان زمان در مسجد سخنان وی دهد مراقبت از مسجد همت، به‌خصوص پس از آزادی طالقانی از زندان، در مهرماه ۱۳۴۶ افزایش یافت و مقامات مسئول همواره تا استقرار رسمی شیخ مصطفی ملکی در مسجد همت در پی آگاهی از فعالیت مجدد وی در مسجد بوده‌اند.^(۲۰)

می‌نامید. او معتقد بود برای دنبال کردن «مبارزات حسینی» باید از مراسمی که در مساجد برقرار می‌شود استفاده کرد و از جمله با «تجمع نیرو» به «مجاهدت و مبارزه» پرداخت و حتی در جای خود شهید شد تا به استقلال وفاق رسید.^(۲۱) فعالیت محدود آیت‌الله طالقانی در مسجد همت، حساسیت ساواک را برانگیخته بود. از این رو، مسجد همت همواره تحت‌نظر مساجد ساواک و کلاترزی تجریش بود. اسناد چاپ‌شده مربوط به پرونده آیت‌الله طالقانی در ساواک نشان می‌دهد مراقبت از مسجد همت، به‌خصوص پس از آزادی طالقانی از زندان، در مهرماه ۱۳۴۶ افزایش یافت و مقامات مسئول همواره تا استقرار رسمی شیخ مصطفی ملکی در مسجد همت در پی آگاهی از فعالیت مجدد وی در مسجد بوده‌اند.^(۲۲)

با توجه به این پیشینه به نظر می‌رسد که ساواک شمیران، مسجد همت را کانون بالقوه فعالیت‌های سیاسی - مذهبی فعالان شمیران می‌دانست و مراقب رفت و آمد آنان به مسجد بود. به ویژه آنکه حجت‌الاسلام ملکی امام جماعت ثابت مسجد همت، سابقه فعالیت در جبهه ملی را داشت و متهم بود از نهضت آزادی ایران هواداری می‌کند.^(۲۳) با وجود این، مصطفی ملکی با پیش گرفتن رفتاری معتدل و پرهیز از تندروی باعث شد مسجد همت همچنان به فعالیت‌های خود ادامه دهد^(۲۴) و در جهت توضیح و تبیین افکار و منویات امام خمینی(ره) پیش برود.^(۲۵) پیش از شکل‌گیری جامعه روحانیت مسجد همت در جمع‌آوری امضا برای درج در زیر اعلامیه‌های پیشقدم بود و در این راه فعالیت زیادی می‌کرد. برای انجام این کار هم اغلب به صورت تلفنی با افرادی که می‌شناخت تماس می‌گرفت و درباره اعلامیه توضیح می‌داد

روزنامه جوان | شماره ۴۲۳۳

و می‌گفت: «شما حاضر هستید نامتان در پای اعلامیه نوشته شود.»^(۲۶)

■ **امام جماعتی فراتر از انتظار**

از کارهای مهم آقای ملکی به عنوان امام جماعت مسجد همت، شرکت در تأسیس جامعه روحانیت مبارز بود. او از مسئولان این جامعه در شمیران بود^(۲۷) و روحانیان شمیران مانند امام جمرانی، موسوی خوئینی‌ها، دکتر بهشتی، مهدی کروبی و… را در خانه خود جمع می‌کرد تا درباره مسائل مختلف گفت‌وگو و تصمیم‌گیری کنند. با اینکه مسجد همت محل آمد و شد فعالان مذهبی و روحانیان انقلابی بود، ولی به دلیل رعایت مسائل امنیتی، بسیاری از ملاقات‌های مهم بیرون از مسجد و اغلب در خانه حجت‌الاسلام ملکی انجام می‌شد. در اینجا نقل ماجرای دیدار آقای ملکی با آیت‌الله طالقانی و سید علی اندرزگو از زبان دکتر عباس ملکی خالی از لطف نیست: «در سال ۱۳۵۱ که آقای طالقانی به ایرانشهر تبعید شده بود، عصر یک روز پنج‌شنبه، حضرت آیت‌الله موسوی اصفهانی امام جماعت مسجد اختیاریه به پدرم خبر داد که آقای طالقانی به اینجا آمده است. آقای ملکی که علاقه خاصی به مرحوم طالقانی داشت، دست مرا گرفت و با خود به خانه آقای موسوی برد. مرحوم طالقانی زیر کرسی نشسته بود و پدرم تا او را دید گریه زیادی کرد و پس از آرامش به گفت‌وگو با او پرداخت. محفل صمیمانه آن شب تا نیمه شب طول کشید و بالاخره نزدیک ساعت ۱۲ شب از خانه آقای موسوی خارج شدیم. آن روزها خیابان به ویژه در ساعات آخر شب خیلی خلوت بود. آقای طالقانی که از محل تبعید خود مخفیانه بیرون آمده بود، گفت: «می‌خواهم به منزل خودم- واقع در پنج شمیران - بروم.» ما هم چون وسیله‌ای نبود، پای پیاده راه افتادیم تا به خیابان دولت آشهید کلاهدوز فعلی آ رسیدیم. پس از چند دقیقه، اتومبیلی از مقابل ما گذشت و کمی جلوتر متوقف شد. بعد مسافران خود را پیاده کرد و به اعتراض آنها وقتی نهاد و به عقب برگشت و مقابل ما ایستاد و گفت: «بفرمایید!» ما تعجب کردیم و با تردید سوار شدیم. پدرم گفت: «اول برویم پنج شمیران و بعد برگردیم تجریش.» کراننده گفت: «خیر، اول می‌رویم تجریش و بعد بنده آقا را تا پنج شمیران می‌برم…» با این گفت‌وگو برای ما مسلم شد که وی مأمور ساواک است و آقای طالقانی را شناخته و می‌خواهد او را تحویل بدهد. خلاصه ما به خانه رفتیم، ولی پدرم شب را اصلاً نخوابید

ما به خانه رفتیم، ولی پدرم شب را اصلاً نخوابید

ما به خانه رفتیم، ولی پدرم شب را اصلاً نخوابید

اسفند ۱۳۵۸. ق.م. حجت‌الاسلام شیخ مصطفی ملکی در گفت‌وگو با امام خمینی.

و تا صبح مرتب در اتاق قدم می‌زد.

فردا صبح پدرم به منزل آقای طالقانی تلفن زد و آقای طالقانی نیز ماچرا را اینگونه تعریف کرد:«پس از رفتن شما، آن راننده خود را معرفی کرد و گفت: من در سال ۱۳۴۴ نهمپان زندان قصر بودم و به خاطر بزرگ‌منشی شما خواستم امشب خدمتی کرده باشم.»^(۲۸)

صبح یک روز جمعه در اوایل تابستان ۱۳۵۷ پدرم مرا صدا کرد و گفت: امروز مهمانی به خانه ما می‌آید که بهتر است تا پایان حضور وی در این اتاق به اینجا نیایی! بعد که مهمان پدرم آمد و کار خود را به انجام رساند و عازم رفتن شد، آقای ملکی مرا صدا کرد و خواست نزد آنان بروم، وقتی وارد اتاق شدم، کسی را دیدم که کت و شلوازی آبی به تن داشت و کلاه‌ی سر سزر. صورت او با ریش قهوه‌ای و خال‌های روشن پر بود. پدرم وی را معرفی کرد و گفت: «ایشان آقای سیدعباس تهرانی (سیدعلی اندرزگو) هستند.» من سلام کردم و او هم ضمن پاسخ، مرا بوسید و در حال خداحافظی به آقای ملکی گفت: «بابت پرداخت آن چیز تشکر می‌کنم.»

البته بعد‌ها برای من معلوم شد که آقای اندرزگو در حوزه علمیه چیزذ نزد آقای ملکی درس می‌خواند و در عین حال یکی از مبارزان ضدزیم بود و آن روز برای دریافت یک میلیون تومان از آقای ملکی به خانه ما آمده بود تا با آن مقداری اسلحه بخرد. دو ماه پس از این دیدار، آقای اندرزگو درگیری خیابانی با مأموران ساواک به ضرب گلوله به شهادت رسید.^(۲۹)

زین پس جریان انقلاب بالا گرفت و مسجد همت تجریش، مرکز بسیاری از فعالیت‌های آن گشت. این مسجد در تهیهٔ انقلابیون و رساندن پیام انقلاب به اهالی شمال تهران، نقشی پررنگ ایفا نمود.

■ **بی‌نوشت‌ها در سروسری تاریخ جوان موجوداست.**

نمای از شبستان داخلی مسجد همت تجریش تهران